

HVORDAN LAGE KNUSK

Knuskkjuka og knusk

Knuskkjuka (*Fomes fomentarius*) er en hovformet, trehard, grå og sonet kjuka som oftest gror på syk/knekt døende eller død bjørk og finnes over hele Norge. Den danner råte i stammen, og fruktlegemene kommer ikke før treet er nesten eller helt dødt. Fruktlegemet kan gjerne bli opp til størrelse med en liten middagstallerken. Kjuka bør også være av en viss størrelse for at det skal bli igjen stort nok knusklegame etter at den er rensket. I bjørkeskogene til fjells eller nordpå er den særlig vanlig.

Ildkjuka (*Phellinus igniarius*) vokser også på forskjellige løvtrær og likner knuskkjuka, men er mørkere, nesten helt svart, og oppsprukken oppå (som om den var brent). Antakelig forvekslet folk disse to kjukene da ordet knusk snart brukes om den ene snart om den andre, men ildkjuken enger seg dårligere til formålet. Ildkjuka ble brukt som siste innlegget om kvelden for at ilden skulle ulme helt til neste dag.

Over hele den nordlige halvkule har folk kjent til bruken av knusk (eller tønner) til fyrstøy, og siden kunsten å lage ild alltid har vært livsviktig for menneskene, har knuskkjuken - som er den eneste veksten som leverer skikkelig materiale til ildmakerkunst - hatt svært stor betydning. Det er for eksempel påfallende at den er en av de få soppene som er blitt navngitt av mer primitive folkeslag.

Knusk ble vanligvis framstilt på følgende måte: Kjukene ble delt opp, og den fibreite, myke innmaten opp mot hatthuden skåret ut med kniv (selve porelaget og skorpa kan ikke brukes). Deretter ble innmaten bløtt opp i lut og så banket til flak. Førsteklasses knusk skal være filtaktig og rødbrun. Knuskens viktigste egenskap er at den lett fenger ild og brenner langsomt med glo. For å få ild slo man et stykke stål mot en flintestein. Det oppstår gnister som fanges opp av knusken som begynner å gløde. Selv langt opp i forrige århundre var dette fortsatt den sikreste måten å få ild på, og til og med etter at fyrstikkene ble oppfunnet, holdt denne gamle velprøvde metoden seg. (Den var også mindre brannfarlig og giftig enn de første fyrstikkene som var dyppet i hvitt fosfor.)

Det ble selvfølgelig en stor etterspørsel etter knusk, særlig fra land hvor knuskkjuken er sjelden. Da vårt land har mer knuskkjuka enn hva vi klarte å forbruke innenlands, ble mye norsk knusk eksportert til utlandet. På flere steder, særlig på Vestlandet, var det en hel husindustri å sanke og tilberede knusk for eksport, og folk kunne på den måten oppnå en pen årsinntekt.

En annen og merkeligere bruk av knusk, er anvendelsen til å lage luer av. Spesielt i Romania og andre land i Balkan, blir knusken banket ut til et slags filtaktig stoff. Dette blir fuktet og formet til passende hodeplagg. Når det er tørket, beholdes formen. Vi kan fremdeles få kjøpt slike "knuskluer" i disse landene. Ja, de er ganske etterspurt av turister. Dette er for øvrig den eneste anvendelsen vi kjenner til av sopp i fiber- og tøy-produksjon, når vi ser bort fra mykorrhizasoppenes indirekte betydning for celluloseproduksjonen.

Men knusk hadde også medisinsk anvendelse. Det trekker lett til seg fuktighet og ble lagt på sår og byller eller brukt til å stanse blødninger etter mindre operasjoner. Ble tannpinen for uutholdelig, ja, da var det ikke annet å gjøre for fattigfolk enn å gå til smeden. Av smeden fikk de først en dram - det var datidas bedøvelse - så kom han med tanga og trakk ut tanna, og

til slutt stakk han et stykke knusk der hvor verketannen hadde sittet. Grøss og gru tenker vi i dag, men knusken absorberte blod og materie, og lindret til en viss grad plagene. Dessuten har nyere undersøkelser påvist polyporensyre i knuskkjuka. Denne syren har en viss betennelseshemmende virkning og forklarer den folkemedisinske bruken mot byller, verkesår o.l.

Den merkeligste bruken av knusk medisinsk finner vi blant samene, som har et eget navn på soppen, Chátna. De la kuler av knusk på et verkende sår, holdt dem på plass med en ring av noe slag, og tente på for å la det brenne helt ned. Det ble tatt som et godt tegn hvis den brennende knusken sprutet ut gnister, for med dem skulle det onde følge. Dette blir ofte kalt for moksa-brenning, etter ordet moksa som er et kinesisk navn på en plantedroge som brukes på liknende måte i Kina. - Behandlingsmåten høres drastisk ut, men vi skal ikke se bort fra brenningens steriliserende effekt.

Lut

Lut lages ved at man tar like mengder bjørkeaske og vann og blander dette. Etter et døgn siler man asken fra og man har askelut. Eller bruk kjøpt kaustisk soda.

Fyrstikker

Først i industriell tid ble de moderne fyrstikkene, trepinner med kjemikalier, oppfunnet. De tidligste typene, som ble antent ved å stikkes i svovelsyre, ble utviklet i Paris i 1805. Fyrstikker som ble tent ved friksjon, kom i 1827. De ble tryggere etter at de brennbare ingrediensene ble atskilt på fyrstikkhodet og på en egen tennoverflate fra 1844. Særskilte fyrstikkesker med fyrstikker inni og en egen tennoverflate på siden ble laget fra rundt 1890. En erstatning for ildstålet kom med en ny legering, ferrocerium tidlig på 1900-tallet. Ferrocerium er sammensatt av blant annet jern og magnesium samt en rekke andre metaller som øker antenneligheten og gjør legeringen mykere. Dette fører til gnister som kan holde opptil 1800 grader, mye varmere enn hva det tradisjonelle ildstålet produserer. Ferrocerium benyttes blant annet i moderne lightere og til såkalt «tennstål».

Tenning av bål med fyrstøy (ildstål+flint+knusk)

Har du først lært teknikken kan du få fyr på bålet på under ett minutt. Ja, jeg gjentar: på under ett (1)minutt!

Utgangspunktet er selvfølgelig at man har et bål å tenne, så vi begynner med det.

- 1) Bygg et bål av tørt ved, med masse never i bunn. Så langt så godt.
- 2) Finn fram fyrstøyet.
- 3) Tenn bålet.

Den erfarne leser vil ha lagt merke til at denne metoden, som for øvrig fungerer utmerket i Hollywood, har visse mangler i praksis. Særlig i regnvær. Og vind. Og tåke. Og ellers.

Hva er så hemmeligheten?

For å tenne på noe med fyrstål trenger man tre ting: Fyrstål, flint eller tilsvarende hard steinsort, og noe som kan fange gnisten. Jeg vil nå ta for meg disse tre elementene hver for seg.

- 1) Fyrstålet eller ildstålet må være laget av herdet stål. Bløtt jern kan ikke herdes og lager ikke gnister. Stål var dyrt i gamle dager, derfor er de fleste gamle ildstål laget av bløtt jern med påsveiset stålegg. I våre dager fråtser vi i stål, så mange velger å smi ildstålene ut av gamle filer eller lignende. Eksempelvis gamle sparkmeier.
- 2) Flinten skaper gnister når den treffes av ildstålet. Det som faktisk skjer er at flinten er så hard at den skaver av bitte små stålspon fra eggen av stålet. Friksjonen gjør at disse begynner å gløde. Dette er faktisk det samme som skjer når du tenner et stjerneskudd. Flint er det vanligste og beste å bruke, og ble importert til formålet, men det går faktisk an å bruke god, gammaldags norsk kvarts også. Dette har tre fordeler: du slipper å fylle lommene med stein hver gang du er i Danmark, det er gratis.
- 3) Gnisten er ikke varm nok til å tenne et bål, men må fanges i noe som kan ta lett fyr. **DETTE** brukes så til å tenne bålet! Det vanlige er å bruke knusk. Knusk er en sopp (knuskkjuka) som vokser på gamle bjørketrær. Det ytterste laget av denne er læraktig, og det

er dette som brukes til å lage knusk av. De resterende 90% av soppen er ubrukelig. Ytterlaget tørkes, skjæres i skiver, bankes og kokes i en blanding av aske fra bjørkeved og urin. Ja, urin. Og ja, det lukter. Dette tilfører salpeter som gjør at knusken lettere tar fyr. Knusken må så tørke til den er –ja, nettopp- knusktørr, og bankes til den er myk. Deretter rufses den litt opp med en negl slik at gnisten blir hengende. Det er for øvrig en misforståelse at knusken brenner, den gløder. Knusk kan være ganske vanskelig å få til å fenge, men når den til gjengjeld gjør det er den et h*lvete å slukke igjen, til pung- og veskeselgernes store glede.

Forkullet lin

En **MYE** enklere måte er å bruke forkullet linstoff i stedet for knusk. Dette er enklere å lage, fenger lettere, og lukter ikke piss. Slik gjør du: Gå til rørlegger'n og tigg et kobberør fra skrapkassa hans. Det bør være ca. 2-3 cm i diameter og ca. 15 cm langt. Klem eller bank det flatt i ene enden slik at det bare er en tynn spalte igjen. Rull sammen litt halvgrov linduk og stapp rullen i røret. Stapp igjen enden med en klump leire. Hiv røret på bålet og grill deg ei pølse. Det kommer røyk ut av den sammenklemte enden på røret, når det slutter er det ferdig. Karr det ut av bålet med en pinne, la det avkjøles, og vips; du har forkullet lin til et par ukers bruk. Easy!

De fleste jeg har sett prøver å holde flint og knusk/lin i den ene hånda mens de slår med den andre. Dette er en metode som innebærer noen få problemer. 1) Du får aldri de jævla gnistene til å treffe riktig. 2) Du slår fingertuppene dine til blods og splitter et par negler. 3) du behøver tre hender.

Så kommer vi til selve cluet.

- 1) Legg knusken/linduken på bakken eller på et annet tørt underlag.
- 2) Sett ildstålet mot det, litt på skrå.
- 3) Slå med flinten mot stålet, ikke motsatt!! Dette gjør at du styrer gnistene ned mot det du skal antenne, og du trenger bare to hender. Bruker du forkullet linduk holder det som regel med ett eller to slag!

Mens du var hos rørlegger'n benyttet du sjansen til å fikse en pose rørleggerstry. Evt knabbe noen OB fra mammas toalettskap.. De kan lett rives lett, slik at de blir luftige....

Dette pakker du den glødende linbiten løst inn i en dott av, og blåser på. Ikke vær redd for å ta i, men pass barten og øyenbryna! Når det først tar fyr, går det *fort*.

Legg den brennende strydotten innunder neveren i bålet, og innkassér din velfortjente applaus med en passelig nonchalant mine.